

Ця робота публікується у час глибоких змін і невизначеності в Україні. Країна опинилася у вирі, створеному потужними силами, які змагаються за її політичну ідентичність. Чи Україна постане як союзниця і майбутня учасниця Європейського Союзу, чи як менша партнерка Росії, яка все більше дистанціюється від решти Європи? Головна лінія поділу українського суспільства сьогодні проходить між цими протилежними політичними орієнтаціями і трагічно втілюється в реальному фронті, що розрізає схід країни. Хоч і не вповні затьмарюючи багато інших конфліктів ідентичностей, які є предметом цього звіту, збройний конфлікт в Донбасі та попередня анексія Криму значною мірою впливають на всі аспекти нашого дослідження.

Оцінюючи здійснення прав на рівність і недискримінацію в Україні, цей звіт демонструє, що просунення по шляху до досягнення рівності для всіх перебуває під глибоким впливом конкуруючих бачень майбутнього країни. Так, у той час як бажання відповідати стандартам Європейського Союзу підштовхує країну до ухвалення всебічного законодавства по боротьбі з дискримінацією, більшість політикуму відмовилася включитися в цей процес, сприймаючи нове законодавство як результат тиску з боку Європи, радше ніж відображення політичного або суспільного консенсусу. Дійсно, у 2013-2014 роках, під час розроблення поправок, які мали посилити антидискримінаційний закон, багато парламентарів, навпаки, підтримували закон про заборону "пропаганди гомосексуалізму", складений за російськими зразками.

Позиція України на межі між двома різними політичними світами знаходить своє відображення і в патернах дискримінації та нерівності, виявлених у цьому звіті. Найпомітнішими ключовими полями битви між прихильниками різних бачень майбутнього України стали питання мови, а останнім часом, і етнічної належності. Проте, наш звіт також демонструє, що ще одним ключовим питанням у суперечці щодо напрямку державного будівництва України стали права лесбійок, геїв, бісексуалів і трансгендерів (ЛГБТ). Так само, різні підходи до вирішення нерівності за ознаками статі та інвалідності відображають різні соціальні та правові традиції Західної Європи та Співдружності Незалежних Держав, і, отже, різні бачення двох сторін у цьому конфлікті.

Таким чином, у звіті наголошується, що у багатьох аспектах Україна стоїть на роздоріжжі з точки зору захисту прав на рівність і недискримінацію. З 2012 року країна домоглася значного прогресу у вдосконаленні нормативно-правової бази, в основному, внаслідок бажання уряду інтегруватися у велику Європу. Проте, наявні заходи захисту від дискримінації та нерівності – навіть такі традиційні як щодо жінок та осіб з інвалідністю – залишаються, здебільшого, суто формальними. А в перебігу подальшої битви за майбутнє країни для держави буде важливо захистити від руйнації свої досягнення у галузі захисту рівних прав.

Частина 1: Введення

Мета і структура

Мета цього звіту полягає у висвітленні та аналізі дискримінації і нерівності в Україні та наданні рекомендацій щодо кроків із подолання дискримінації та просунення рівності. Він досліджує давно визнані проблеми в галузі прав людини, водночас прагнучи висвітлити менш відомі патерни дискримінації у країні. Цей звіт вперше поєднує свідчення життєвого досвіду різних форм дискримінації та нерівності з докладним аналізом законів, політик, практик та інституцій, створених для їх вирішення.

Звіт складається з чотирьох частин. Частина 1 встановлює його мету і структуру, концептуальну основу, яка визначала процес і методологію дослідження. Вона також надає основну інформацію про Україну, її історію та поточну політико-економічну ситуацію. У частині 2 обговорюються основні патерни дискримінації та нерівності, які зачіпають різні групи населення України. Частина 3 аналізує політико-правові засади у галузі недискримінації та рівності. Частина 4 містить висновки та рекомендації, вироблені на основі аналізу як патернів дискримінації та нерівності, розглянутих у частині 2, так і прогалин, недоліків і непослідовності політико-правових засад, визначених у частині 3.

Концептуальна основа і методологія дослідження

Концептуальною основою цього звіту є уніфікована система прав людини щодо рівності, яка підкреслює невід'ємну роль рівності у здійсненні всіх прав людини і прагне подолати фрагментацію у сфері законодавства і політики з питань рівності. Уніфікована система прав людини щодо рівності являє собою цілісний підхід, який визнає як унікальність кожного типу нерівності, так і загальні аспекти різних нерівностей. Уніфікована система об'єднує:

- a) типи нерівностей за різними ознаками, такими як раса, стать, релігія, національність, інвалідність, сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність, серед інших;
- b) типи нерівностей у різних галузях цивільного, політичного, соціального, культурного та економічного життя, в тому числі зайнятості, освіти, а також надання товарів і послуг, серед іншого; а також
- c) статусні нерівності та соціально-економічні нерівності.

Уніфікована система прав людини щодо рівності викладається в Декларації принципів рівності, ухваленій у 2008 році, що були спочатку підписані 128, а згодом тисячами експертів та активістів з питань рівності і прав людини з усього світу.

Цей звіт є результатом двох з половиною років співпраці між Equal Rights Trust і Правозахисним ЛГБТ Центром "Наш світ". Починаючи з 2012 року, Equal Rights Trust і "Наш світ" працювали в партнерстві над проектом, спрямованим на боротьбу з дискримінацією та нерівністю в Україні. Цей звіт є одним з результатів цього проекту.

Протягом цього періоду партнери мали великі можливості для проведення консультацій і досліджень щодо патернів дискримінації та нерівності в Україні. Ми замовили декільком неурядовим організаціям і приватним особам провести окремі дослідження по різних групах, що зазнають дискримінації, а також безпосередньо спілкувалися з представниками цих груп. Ми також самостійно здійснили огляд наявної літератури з питань дискримінації та нерівності за різними ознаками, проаналізували та оцінили національні політико-правові засади з питань рівності. Перед публікацією цього звіту була проведена низка всебічних консультацій, в ході яких отримані дані та зроблені висновки піддалися ретельній перевірці експертами та зацікавленими сторонами з громадянського суспільства, уряду та наукових кіл. Ми вважаємо, що внаслідок цього фактографія та висновки цього звіту були суттєво посилені.

Контекст, історія, врядування і політика України

На додаток до концептуальної основи, перша частина звіту містить огляд демографічного, економічного, соціального, політичного та історичного контексту, в якому існують дискримінація та нерівність в Україні.

Україна є найбільшою країною в Європі, з тих, що повністю розташовані в Європі, та 46-та за розміром країна у світі із загальною площею 603500 км². Столицею України є місто Київ з населенням близько 3 мільйонів осіб. Автономна Республіка Крим є, станом на травень 2015 року, предметом територіальної суперечки між Україною і Росією, і знаходиться під фактичним контролем останньої. Дві області, Донецька та Луганська, частково знаходяться під фактичним контролем проросійських сепаратистів.

Населення України складає близько 44,3 млн чоловік. Перепис 2001 року показав, що етнічні українці складають 77,8% населення, росіяни – досить велику меншість (17,3%). Значно менш численними меншинами в Україні є білоруси (0,6%), молдовани (0,5%), кримські татари (0,5%), болгары (0,4%), угорці (0,3%), румуни (0,3%), поляки (0,3%) та євреї (0,2%). Дослідження від 2014 року, проведене Центром Разумкова, показало, що 76,0% українців вважають себе віруючими, серед яких 70,2% складають православні християни. З решти (28,8%), 16,1% становлять неправославні християни; також у невеликих кількостях присутні євреї, мусульмани і буддисти.

Офіційною мовою країни є українська, хоча взагалі мовні питання є складними та суперечливими. За даними перепису 2001 року, українська була першою мовою 67,5% населення, тоді як 29,6% населення в якості першої мови говорить російською. На практиці, більшість людей в Україні вільно розмовляють обома мовами, а рішення про те, яка мова є "першою", виглядає радше питанням ідентичності, ніж мовної потреби.

У 2013 році валовий внутрішній продукт України (ВВП) склав 177 431 млн. доларів США (USD), посівши 55-те місце у світі в списку ВВП за версією Світового банку. ВВП України на душу населення (за паритетом купівельної спроможності) в 2013 році склав 8790 USD, а ВНД на душу населення (за паритетом купівельної спроможності) в 2013 році склав 8,970 USD. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй поставила Україну в 83-місце в індексі людського розвитку (ІЛР) в 2014 році, з показником 0,734. Коефіцієнт Джині в Україні за період 2003-2012, який вимірює нерівність в розподілі багатства, складав 25,6, будучи другим найнижчим у світі. Співвідношення середньої заробітної плати найбагатших 20% населення до найбідніших 20% за той же період склало 3,6.

Територія, яку займає сучасна Україна, була предметом суперечок багатьох потужних сил протягом століть. В кінцевому рахунку, її нинішні кордони були встановлені у 1954 році, окресливши Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Українська РСР була однією з п'ятнадцяти республік, які склали Радянський Союз до його розпаду в 1991 році. 24 серпня того року Україна проголосила себе незалежною державою.

На президентських виборах, які відбулися в кінці 2004, країна побачила запеклий бій між прем'єр-міністром Кучми проросійським Віктором Януковичем, і прозахідним Віктором Ющенко. Незважаючи на те, що Центральна виборча комісія в листопаді оголосила переможцем Януковича, Ющенко оскаржив результати голосування; водночас відбулася серія протестів, які отримали назву "Помаранчева революція". 26 грудня Верховний суд України анулював результати та ініціював повторне голосування. Цього разу Ющенко був оголошений переможцем і у січні 2005 року вступив на посаду президента.

Популярність Ющенка швидко впала. На наступних президентських виборах в 2010 році він отримав тільки 5,5% голосів, а його суперник, яким знову став Віктор Янукович, змінив його на посту президента. За час каденції Януковича демократичні реформи періоду президентства Ющенка були, в основному, скасовані. Нова адміністрація почала встановлювати контроль над судами і переслідувати своїх політичних суперників. У жовтні 2010 року Конституційний суд скасував ряд конституційних поправок від 2004 року, що обмежували повноваження президента.

У листопаді 2013 року, після рішення президента Януковича не підписувати угоду про асоціацію з Європейським Союзом, серія громадських протестів почалася спочатку в Києві на Майдані Незалежності, а потім швидко поширилася по більш проєвропейським західним і центральним регіонам країни. Ці протести (відомі як Євромайдан) швидко переросли в заворушення у січні та лютому 2014 року, спричинивши в результаті десятки вбитих і сотні поранених. Державні органи спочатку намагалися придушити протести силою, а потім вдалися до блокади.

Відбулася ескалація насильства. У Києві невідомі снайпери розстріляли десятки демонстрантів і співробітників міліції. Підтримка президента і уряду серед депутатів Верховної Ради та Київської міської ради різко впала. 21 лютого 2014 року президент Янукович підписав угоду, яка передбачала відновлення дії Конституції у редакції від 2004 року, початок процесу конституційної реформи та президентські вибори в кінці року. Однак, надалі Янукович відмовився від своєї позиції, що примусило Верховну Раду проголосувати за його усунення з посади президента. Незабаром після цього Янукович залишив країну. Верховна Рада проголосувала за заміну Януковича на свого спікера, правляча Партія регіонів зазнала швидкого краху, і у Верховній Раді була сформована нова урядова коаліція, в тому числі з представників колишньої опозиції.

Ці події викликали невдоволення у більш проросійських східних регіонах України, де мешкали найсильніші прихильники Януковича. У березні 2014 року був проведений "референдум" у Криму про те, чи ця територія залишається частиною України або стає суб'єктом федерації у складі Росії. Офіційні результати показали, що майже 97% виборців віддали перевагу Криму у складі Росії, проте це не було визнано міжнародною спільнотою. Незважаючи на міжнародні протести, Крим був анексований Росією протягом декількох днів. Проросійські сепаратистські рухи, відкидаючи новий уряд в Києві, захопили контроль над будівлями органів влади в ряді міст на сході країни. Місцеві "референдуми" проголосили "народні республіки" в Донецькій і Луганській областях, і почалася війна між місцевими силами і українською армією.

У травні 2014 року нові президентські вибори виграв проєвропейський політик Петро Порошенко. 27 червня 2014 він підписав економічну частину Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Парламентські вибори, що відбулися в жовтні 2014 року, мали наслідком формування коаліційної більшості проєвропейських партій і затвердження Арсенія Яценюка на посаді прем'єр-міністра.

Загальна ситуація з правами людини в Україні є неоднозначною. У 2015 році Freedom House визнав Україну "частково вільною", із загальною оцінкою рівня свободи 3,5 (з конкретними рейтингами 3 для громадянських свобод і 3 для політичних прав).

Частина 2: Патерни дискримінації

Частина 2 цього звіту обговорює те, що дослідники Equal Rights Trust виокремили у якості головних патернів дискримінації та нерівності в Україні. Вона ґрунтується на оригінальних прямих свідченнях, зібраних у широкого кола осіб, а також на інтерв'ю з експертами. Звіт також включає в себе дослідження, проведені авторитетними джерелами в останнє десятиліття, а в разі необхідності, посилається на новинні репортажі. Ця частина доповіді прагне не представити вичерпну картину, а радше допомогти зрозуміти те, що здається найважливішими патернами дискримінації у країні.

Ця частина звіту представляє свідчення дискримінації та нерівності за ознаками 1) статі; 2) сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності; 3) інвалідності; 4) стану здоров'я, а надто ВІЛ-статусу; 5) етнічної або національної належності та кольору шкіри; 6)

національності та громадянства, (7) релігії; 8) мови; 9) статусу внутрішньо переміщеної особи (ВПО); і 10) віку, зокрема, уразливого становища, в якому опиняються діти. Стосовно кожної ознаки цей звіт розглядає способи, якими люди піддаються дискримінації та нерівності в різних сферах життя – зокрема, як наслідок дискримінаційних законів, дій державних суб'єктів під час виконання ними своїх функцій, уразливість для дискримінаційного насильства, а також дискримінацію та нерівність в таких областях, як зайнятість, освіта та доступ до товарів і послуг.

Що стосується дискримінації за ознакою **статі**, розділ 2.1 цього звіту демонструє, що основними жертвами дискримінації за ознакою статі в Україні є жінки, які відчують дискримінацію і невідгідне становище здебільшого внаслідок збереження патріархальних і патерналістських суспільних норм. Таким чином, незважаючи на міцну правову базу, що забороняє дискримінацію за ознакою статі, низка законів прямо дискримінує жінок, причому часто нібито прагнучи їх "захистити", але насправді обмежуючи їх здатність робити вибір, особливо в сфері зайнятості. Незважаючи на спеціальні закони, рівні сімейного насильства та торгівлі жінками залишаються високими. У сфері зайнятості жінки не мають можливостей, рівних з чоловіками: наше дослідження виявило свідчення дискримінації при наймі на роботу, нерівної оплати, вертикальної і горизонтальної сегрегації та сексуальних домагань на робочому місці. Патріархальні норми проявляються також у суспільному житті, де жінки представлені вкрай недостатньо: менше 12% депутатів у Верховній Раді на цей час є жінками, і тільки дві жінки входять до складу Кабінету Міністрів.

Розділ 2.2 цього звіту розглядає дискримінацію за ознаками **сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності**, демонструючи, що лесбійки, геї, бісексуали і трансгендерні особи в Україні зазнають важкої і систематичної дискримінації та нерівності внаслідок високих рівнів стигми і слабого правового захисту. Хоча Україна була першою пострадянською державою, яка декриміналізувала одностатеві сексуальні стосунки ще у 1991 році, суспільна нетерпимість з того часу поступово зростала, особливо з початку цього століття. Останні дослідження показують, що до трьох чвертей населення України негативно ставиться до ЛГБ осіб; стигматизацію також відчують і трансгендери. Український парламент послідовно ігнорує заклики до ухвалення законодавства, яке би прямо заборонило дискримінацію за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, а низка чинних законів прямо або непрямо дискримінує проти ЛГБТ. Існують також значні проблеми з правоохоронними органами, починаючи від образ, домагань, шантажу і здирництва до нездатності захистити від дискримінаційного насильства. В такому соціально-правовому контексті багато ЛГБТ вирішують не розкривати свою сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність, тому що – як показують свідчення, представлені у звіті – ті, хто не скриває своє життя, нашкоджуються на дискримінацію у сферах зайнятості, освіти та охорони здоров'я.

Що стосується дискримінації за ознакою **інвалідності**, розділ 2.3 показує, що, хоча Україна є учасником Конвенції про права осіб з інвалідністю та має відносно міцну національну правову базу із заборони дискримінації за ознакою інвалідності, залишаються суттєві проблеми. Хоча нещодавні реформи привели законодавство по інвалідності у відповідність до найкращої поточної практики, держава виказує тенденцію розглядати осіб з інвалідністю в якості об'єктів соціальної допомоги, а не як автономних правовласників. Проблемаю залишається доступність публічного простору та будівель, незважаючи на існування чітких правових зобов'язань по забезпеченню доступу і пристосуванню будівель та інфраструктури. Особи з інвалідністю не можуть брати участь у зайнятості на рівній основі з іншими, і рівень безробіття серед них лишається дуже високим, як через пряму дискримінацію, так і через відмову від розумного пристосування. Подібним чином, за визнанням влади, для багатьох людей з інвалідністю залишається недоступною освіта. Нарешті, наше дослідження показало, що

люди з інвалідністю стикаються з дискримінацією та несприятливим становищем у доступі до охорони здоров'я, товарів і послуг.

Розділ 2.4 цього звіту, розглядаючи дискримінацію на підставі **ВІЛ-статусу**, демонструє, що люди, які живуть з ВІЛ, відчувають жорстку і широко поширену стигму, внаслідок чого змушені або приховувати стан свого здоров'я, або зазнавати виключення з галузей зайнятості, освіти, охорони здоров'я та інших сфер життя. Тоді як спеціальний закон про боротьбу з дискримінацією в Україні не забороняє дискримінацію на підставі стану здоров'я, законодавство, спрямоване на запобігання поширенню ВІЛ, таки містить певні засоби захисту від дискримінації на підставі ВІЛ-статусу. Тим не менш, деякі інші закони прямо дискримінують на підставі ВІЛ-статусу, в той час як наявні способи захисту представляються значною мірою неефективними на практиці. Дослідження для цієї доповіді знайшли свідчення прямої дискримінації і переслідувань людей, які живуть з ВІЛ, у сферах зайнятості, охорони здоров'я та освіти.

Розділ 2.5 вивчає дискримінацію за ознакою **етнічної приналежності, національного походження і кольору шкіри**, розглядаючи становище п'яти різних груп меншин: ромів, кримських татар, росіян, євреїв і недавніх мігрантів. З усіх них **роми** по праву вважаються найбільш дискримінованою етнічною групою в Україні. Вони виявляються жертвами низки дискримінаційних практик, від дискримінації з боку представників держави до високих рівнів безробіття, бідності, поганої якості освіти та житла, що є наслідком несприятливого поводження. Рома є об'єктом широко поширених суспільних упереджень, а рівень нетерпимості до них вищий, ніж до будь-якої іншої етнічної групи, що відбивається на високих рівнях промов ненависті та злочинів на ґрунті ненависті. Ці упередження також впливають на їхні стосунки з представниками держави, і наше дослідження зафіксувало численні випадки дискримінації ромів з боку працівників правоохоронних органів. Через цілу низку історичних і соціальних причин, чимало ромів не мають документів, що засвідчують особу, і до цього часу стикаються з проблемами у спробах отримати такі документи внаслідок дискримінації з боку відповідних органів влади. Відсутність документів, що засвідчують особу, в свою чергу призводить до труднощів у доступі до соціальних послуг та охорони здоров'я. Роми також стикаються з дискримінацією та нерівністю у сферах освіти, зайнятості та житла. Останні події виявили, що поводження з ромами-ВПО є помітно гіршим, ніж з іншими внутрішньо переміщеними особами з Донбасу.

Кримські татари є тюркською етнічною групою, яка була насильно депортована з Криму на початку 1940-х років і повернулася туди у 1980-90-х роках. Вони стикаються з численними, взаємопов'язаними проблемами: відсутність доступу до землі внаслідок захоплення і перерозподілу земель під час їх вимушеної відсутності, високий рівень промов ненависті та упереджень, в тому числі з боку влади, проблеми забезпечення зайнятості, перешкоди у використанні їхньої мови в освіті та відсутність політичного представництва. З часу анексії Криму Росією, фактична влада півострову провела велику кількість рейдів у пошуках зброї та "екстремістської" літератури, націлених, зазвичай, саме на кримських татар.

Етнічні росіяни є на сьогоднішній день найбільшою етнічною меншиною в Україні, яка становить майже п'яту частину населення. У світлі конфлікту між проросійськими сепаратистами та українською державою в Донбасі на сході України, Equal Rights Trust шукав свідчень дискримінації щодо цієї групи заради з'ясування, чи була така можлива дискримінація фактором у створенні або розгортанні конфлікту. Інтерв'ю, проведені для цього звіту, разом з дослідженнями, здійсненими іншими незалежними дослідниками, виявили, що стосунки між етнічними росіянами та більшістю населення історично були добрими та залишалися добрими на особистому рівні навіть у розпал війни на сході. Хоча етнічні росіяни Сходу і Півдня до конфлікту 2013-2014 років інколи висловлювали

невдоволення, воно не виглядало як пов'язане з власне етнічною належністю. Радше ніж етнічна приналежність, фактором поділу, здається, були **політичні погляди**: розбіжні геополітичні орієнтації на Росію чи на Захід і відповідні мовні вподобання серед, в інших аспектах, двомовного населення складають і причину, і наслідок збройного конфлікту. Не дивно, що наше дослідження показало певне відмежування етнічних росіян внаслідок цього конфлікту, хоча політичний вибір, який сприймається як вибір між двома різними цивілізаціями, принаймні на квітень 2015 року залишався набагато сильнішим маркером ідентичності. Деякі опитані етнічні росіяни говорили про "кризу ідентичності" серед етнічних росіян України, в цей час, коли аспекти ідентичності, що були історично сумісні з перебуванням у складі багатонаціональної української держави, почали асоціюватися з політичними симпатіями до сучасної російської держави.

Українські євреї історично зазнавали тяжких репресій, але сьогодні досить добре інтегровані в суспільство. Як показано в цьому розділі, лідери єврейської громади вважають українських євреїв цілком інтегрованими, так що багато євреїв вважають себе, насамперед, громадянами України. Тим не менш, респонденти зазначили низку антисемітських інцидентів, що викликає стурбованість, незважаючи на намагання окремих єврейських лідерів применшити значення таких расистських дій.

Розділ 2.5.5 представляє свідчення ненависті та насильницьких злочинів на ґрунті ненависті з боку груп молодих скінхедів проти видимих меншин у країні, насамперед, іммігрантів і студентів неєвропейського походження, які вирізняються своїм **кольором шкіри** та загальною неслов'янською зовнішністю, хоча на цей час немає офіційної статистики про поширеність таких діянь. Україна піддавалася критиці за неадекватне реагування на такі злочини, як через відповідне законодавство, так і його реалізацію. На додаток до злочинів на ґрунті ненависті, недавні іммігранти непропорційно часто піддаються обшукам та затриманням з боку правоохоронних органів.

Що стосується дискримінації на підставі національності та громадянства, яка обговорюється в розділі 2.6, ми знайшли низку законів, які перевищують допустимі для держави межі диференціації між громадянами і не-громадянами. Міжнародне законодавство у галузі прав людини визнає певний ступінь свободи держави щодо встановлення різниці в поводженні з громадянами і не-громадянами в деяких сферах життя, хоча держави повинні діяти в рамках допустимих обмежень. У випадку з Україною, держава зберігає низку законів, які носять необґрунтовано дискримінаційний характер щодо не-громадян. Зокрема, багато законодавчих положень обмежують доступ до певних посад або професійної діяльності тільки громадянами України. Хоча таке обмеження для певних посад або професійної діяльності може бути виправданим у випадку специфічних професійних вимог, деякі положення, що обмежують певні зайняття (наприклад, аудитора або засновника фермерського господарства) тільки громадянами, є явно не виправданими.

Розділ 2.7 розглядає **мовні питання**, предмет гарячих суперечок в Україні, надто щодо того, яким чином дві найбільш широко використовувані мови – українська та російська – мають розглядатися в законі та поточній політиці. Наші дослідження показали, що політична напруженість навколо питання про мовну ідентичність і користування мовами не надто відбивається на житті більшості українських громадян. Більшість українців може і насправді говорити обома мовами, а дані переписів і відповіді в ході опитувань показують, що не існує чіткої кореляції між етнічністю людини, її мовною ідентичністю та використанням нею тієї чи іншої мови. Найголовніше, опитування громадської думки показують, що навіть у південно-східному регіоні, де зосереджена найбільша кількість етнічних росіян, дуже мало людей висловлюють свою заклопотаність з приводу дискримінації за ознакою мови. Тим не менш, слід зазначити, що політизація мовного

питання зростає з початку збройного конфлікту, і що це може призвести до посилення тенденції пов'язувати вибір мови з політичними переконаннями і симпатіями.

Дискримінація за ознакою релігії в Україні, як зазначається в розділі 2.8, проявляється у низці патернів, кожен з яких негативно впливає на прихильників однієї чи декількох релігій, включаючи як меншини, так і великі релігійні групи. У цьому розділі представлені свідчення промов ненависті та злочинів ненависті на підставі релігії проти свідків Єгови, а також випадків мобілізації чоловіків для боротьби з сепаратистами на південному сході України без належного врахування їх релігійних поглядів. Ми також знайшли свідчення дискримінації та корупції при розподілі землі для церковного вжитку і дискримінації з боку державних органів при реєстрації релігійних організацій. Нарешті, наше дослідження показує, що меншинні церкви в окупованій частині Донецької і Луганської областей зазнають посилені репресії з самого початку конфлікту, в той час як у Криму кримські татари-мусульмани відчувають зростання релігійних переслідувань.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) – нове явище в Україні, тому поки що важко робити остаточні висновки про характер, масштаби та поширеність дискримінації щодо цієї групи. Тим не менш, незважаючи на існування міцної національної правової бази, яка забезпечує захист від дискримінації та гарантує здійснення прав, розділ 2.9 описує все більш численні свідчення того, що ВПО – особливо з Донбасу – відчувають дискримінацію, здебільшого, внаслідок упереджень щодо себе.

Нарешті, розділ 2.10 фокусується на двох типах невідповідного становища дітей в Україні. Перший стосується груп дітей, чії труднощі виникають виключно на підставі їхнього віку. Ця група, яка включає в себе, в першу чергу, дітей-сиріт і дітей, забраних від їхніх батьків, а також дітей в системі кримінального правосуддя, опиняється в особливо несприятливому становищі, яке не поширюється на дорослих. Другий випадок стосується тих дітей, які належать до інших дискримінованих груп, таких, як діти з інвалідністю та діти, які живуть з ВІЛ. Незважаючи на її чіткі зобов'язання згідно Конвенції про права дитини, є суттєві свідчення того, що Україна не змогла забезпечити рівні права дітей, а надто їх найбільш уразливих груп. Зберігається в значних масштабах практика поміщення дітей на утримання до державних закладів, незважаючи на чіткі зобов'язання щодо реформування у цій галузі. Це саме по собі складає серйозну проблему прав людини; ще більше занепокоєння викликають погані умови в дитячих установах України та низька якість освіти для осіб, які в них проживають. Україна не змогла вжити ефективних заходів щодо створення системи ювенальної юстиції, що відповідає потребам дітей, які перебувають у конфлікті з законом. Нарешті, існують переконливі свідчення того, що діти з інвалідністю та діти з ВІЛ зазнають множинної дискримінації та соціальної незахищеності як молодші члени груп, які вже піддаються значній дискримінації.

Частина 3: Політико-правові засади рівності

Частина 3 цього звіту аналізує політико-правові засади рівності в Україні з метою оцінки їх адекватності подоланню патернів нерівності та дискримінації, визначених у попередній частині. Вона аналізує міжнародно-правові зобов'язання та національну правову та політичну базу із захисту прав на рівність і недискримінацію в Україні. Щодо внутрішнього законодавства, вона розглядає Конституцію, спеціальне антидискримінаційне законодавство та положення про недискримінацію в інших галузях права. Також розглядається політика уряду, що впливає на питання нерівності, перш ніж перейти до оцінки виконання та реалізації наявних законів і політик, спрямованих на забезпечення рівності, в тому числі роботи найбільш значущого спеціалізованого органу з питань рівності, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Нарешті, ця частина переглядає судову практику, пов'язану з дискримінацією.

Розділ 3.1 цього звіту оцінює участь України в міжнародних і європейських інструментах із захисту прав людини. Він демонструє, що Україна має хорошу репутацію своєї участі в основних міжнародних угодах ООН з прав людини, ратифікувавши сім із дев'яти основних угод, за винятком лише Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей. Україна також має добру репутацію в тому, що дозволяє індивідуальні скарги до відповідних договірних органів, досі не ратифікувавши лише Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, що є її найбільшим недоліком у цьому відношенні.

Україна також має дуже хорошу репутацію відносно інших міжнародних угод, які стосуються прав на рівність і недискримінацію. Вона ратифікувала основні конвенції щодо біженців та осіб без громадянства. Україна також ратифікувала всі вісім основоположних конвенцій Міжнародної організації праці та Конвенцію ЮНЕСКО від 1960 року про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти.

Україна взяла на себе низку важливих правових зобов'язань в рамках регіональних документів з прав людини. Вона ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини (ЄСПЛ) і Протокол № 12 до цієї Конвенції, який забезпечує окреме право на недискримінацію. Вона також ратифікувала Європейську соціальну хартію (переглянуту), Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, Рамкову конвенцію про захист національних меншин та Європейську конвенцію про громадянство.

Міжнародні договори є частиною національного законодавства України і мають пріоритет у разі конфлікту з внутрішнім законодавством. ЄСПЛ перебуває навіть у вигіднішому становищі через закон, який вимагає від судів застосування ЄКПЛ та прецедентного права Європейського суду з прав людини при розгляді справ. Однак, існують побоювання з приводу ступеня дотримання цих положень на практиці.

Розділ 3.2 аналізує внутрішню правову систему України, починаючи з Конституції, яка була прийнята в 1996 році. Конституція гарантує, в силу Статті 24, права на рівність і недискримінацію. Однак, незважаючи на забезпечення певного ступеня захисту, Стаття 24 містить ряд недоліків. Частина 1 гарантує лише те, що громадяни мають "рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом", таким чином, виводячи негромадян з-під гарантії права на рівність. Частина 2 забороняє "привілеї та обмеження" за відкритим списком ознак. У своєму сучасному вигляді частина 2 навряд чи забороняє всі форми прямої і непрямой дискримінації. Більш того, хоча перелік ознак є відкритим, у ньому бракує багатьох характеристик, визнаних на міжнародному рівні, таких як сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, інвалідність і стан здоров'я. Частина 3 вимагає від держави здійснення заходів для забезпечення "рівності прав жінок і чоловіків", але насправді слугує зміцненню стереотипних уявлень про статі. Наприклад, вимагаючи від держави "створення умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством", частина 3 зміцнює уявлення, що в сім'ї саме мати мусить піклуватися про дітей. Крім того, якщо частина 3 вимагає від держави здійснення позитивних заходів щодо жінок, вона не містить жодних таких вимог щодо інших груп, які потерпають від несприятливого становища та нерівності. Нарешті, Конституція гарантує значну кількість прав людини тільки для громадян, тоді як відповідно до міжнародного права багато з них мають бути гарантовані для всіх людей.

Основні акти **антидискримінаційного законодавства** в Україні оцінюються в розділі 3.2.2. Найголовніший з них, Закон України "Про засади запобігання та протидії дискримінації", що був ухвалений в 2012 році та зазнав суттєвих змін два роки по тому,

забороняє дискримінацію за широким колом ознак у багатьох сферах життя. Цей закон, хоч і недосконалий, можна вважати **всебічним законодавством із протидії дискримінації**. Текст закону з поправками значною мірою відповідає найкращій міжнародній практиці: він містить доречні визначення різних форм дискримінації; дискримінація забороняється за широким і відкритим переліком захищених характеристик, хоча кидається в очі, що цей список оминає сексуальну орієнтацію і гендерну ідентичність; закон має широку сферу застосування. Існує, однак, ціла низка проблем. Вони включають в себе відсутність вимоги вживання позитивних дій, коли це потрібно для прискорення прогресу на шляху до рівності, та обмежене коло засобів правового захисту. Крім того, з цим законом не була узгоджена ширша законодавча база, що створює проблеми постраждалим у використанні цього закону для забезпечення їх права на захист від дискримінації.

На додачу до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації», Україна має два спеціальних антидискримінаційних закони – Закон України "Про рівні права та можливості для жінок і чоловіків" та Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні". В той час як ці закони претендують на забезпечення захисту від дискримінації за ознаками, відповідно, статі та інвалідності, вони мають низку недоліків. Перший з них містить занадто широкі винятки та не роз'яснює засоби правового захисту, доступні для виправлення порушень, хоча його вимога про перевірку законодавства щодо дискримінації за ознакою статі показала свою ефективність, і проведення "гендерно-правової експертизи" призвело до внесення низки поправок до чинного законодавства. Закон України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" був істотно змінений з часу його прийняття таким чином, що наразі він, наприклад, забезпечує певний захист від дискримінації за ознакою інвалідності. Хоча на момент ухвалення цього закону він орієнтувався на "медичну модель" інвалідності, поправки забезпечили перехід до "соціальної моделі", за рахунок положень, які вимагають використання розумного пристосування та універсального дизайну в державному та приватному секторі. Проте, цей закон ще значною мірою не досяг своєї мети, і залишається ще чимало перешкод для участі осіб з інвалідністю в життєдіяльності на рівній основі; зокрема, через те, що закон не встановлює будь-яких конкретних механізмів, за допомогою яких його вимоги мають бути виконані. На додаток до цих двох законів, Закон України "Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ", хоча й не входячи до антидискримінаційного законодавства в точному значенні цього терміну, містить положення, що забороняють дискримінацію особи на підставі її ВІЛ-статусу або її належності до групи ризику по ВІЛ-інфекції. Проте, свідчень використання цих положень на практиці небагато.

На додаток до цих законодавчих актів, існує ціла низка положень про недискримінацію в інших галузях права, які розглядаються в розділі 3.2.3. Враховуючи його широку сферу застосування, Закон України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні", на практиці перекриває такі положення, які знаходяться у законодавстві з таких питань як сімейне право, зайнятість, освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, імміграція та спорт. Наше дослідження показало, що такі положення рідко використовуються жертвами дискримінації та значною мірою є символічними. Кримінальне законодавство містить низку положень, які оголошують злочином розпалюванні ненависті проти окремих груп, вважають мотив ненависті при скоєнні певних злочинів як обтяжливу обставину, а також криміналізують деякі форми дискримінації. Незважаючи на те, що ці положення певним чином відповідають найкращій міжнародній практиці, вони залишаються проблематичними. Наприклад, обтяжливі обставини є тільки там, де злочин мотивується ворожістю на підставі раси, національного походження або релігії, але не будь-яких інших характеристик. Крім того,

наші дані показують, що вони мало застосовуються на практиці, а кримінальні справи рідко порушуються згідно цих положень.

Розділ 3.3 розглядає урядові політики та демонструє, що, в той час як держава ухвалила низку планів і стратегій відносно багатьох груп, уразливих до дискримінації – зокрема, жінок, ромів та осіб з інвалідністю, – майже не здійснювалась оцінка їхньої ефективності, що заважає визначити, якою мірою вони мали позитивний вплив. Але, якщо дивитися ширше, продовження дискримінації проти багатьох з цих груп, про що свідчить частина 2 цього звіту, ставить під питання ефективність цих політик.

Нарешті, в розділі 3.4 аналізується впровадження і застосування законів і політик, пов'язаних з рівністю. Він показує, що в цілому українська правова система дозволяє людям звертатися зі скаргами про дискримінацію в суд, хоча нездатність інтегрувати та узгодити антидискримінаційне законодавство з широкою законодавчою базою робить це важчим, ніж потрібно. Позитивними кроками є те, що позивачі звільняються від сплати судових витрат у справах із дискримінації, Цивільний кодекс передбачає перекладення тягаря доведення у випадках дискримінації, а Україна має сильну і незалежну інституцію з прав людини та рівності – Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – з широкими повноваженнями і доброю репутацією висвітлення проблем дискримінації в рамках її діяльності.

Наш аналіз української судової практики малює складну картину. Існує дуже невелика кількість випадків, коли рішення Конституційного Суду та нижчих судів торкалися проблем дискримінації. В той час як деякі випадки свідчать про сильний, прогресивний підхід до забезпечення рівності, інші, зокрема рішення Конституційного Суду, взагалі не вдаються до будь-якого докладного аналізу вимог, які накладають права на рівність і недискримінацію, а підхід цього суду до деяких питань був непослідовним і неясним.

Загальний висновок цього звіту полягає в тому, що система законів, політик і практик із запобігання дискримінації в Україні залишається в стадії розробки. В той час як Україна останніми роками здійснила низку важливих реформ і привела свою політико-правову базу значною мірою у відповідність з міжнародними стандартами, в цій сфері все залишається чимало прогалин і неузгодженостей. Ще важливішим є те, що забезпечення виконання цих положень залишається задовільним.

Частина 4: Висновки та рекомендації

Частина 4 цього звіту представляє свої висновки і надає рекомендації уряду України. Вона стверджує, що міцний правовий захист, який існує на папері, все ще не втілюється у суттєве зниження дискримінації на практиці. Цей висновок підтверджується як багатьма свідченнями існування дискримінації за різними ознаками, що представлені в частині 2, так і оцінками забезпечення виконання політико-правових положень у частині 3. Таким чином, у той час як Україна, безумовно, рухається в правильному напрямку, **українською владою має бути зроблено ще багато чого для виконання своїх зобов'язань поважати, захищати та здійснювати права на рівність і недискримінацію.**

Розділ 4.2 цього звіту представляє рекомендації Equal Rights Trust, метою яких є посилення захисту від дискримінації та виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань поважати, захищати та здійснювати права на рівність і недискримінацію. Всі рекомендації засновані на нормах міжнародного права, які стосуються питань рівності, а також на Декларації принципів рівності – документа, який узагальнює найбільш суттєві елементи міжнародного права та найкращої міжнародної практики з питань рівності.

Цей звіт надає рекомендації у восьми сферах:

- Зміцнення міжнародних зобов'язань, які стосуються питань рівності;
- Конституційні та законодавчі реформи, спрямовані на зміну або скасування дискримінаційних законів;
- Впровадження та забезпечення дотримання Закону України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні";
- Реформа, здійснення і забезпечення дотримання інших законів, спрямованих на заборону дискримінації;
- Дії з подолання дискримінації щодо певних груп;
- Збір даних з питань рівності;
- Просвіта з питань рівності;
- Заборона регресивного тлумачення, відступів і застережень у законодавстві.